

ОБ'ЄКТИВНІ ПРИЧИНИ ФЕНОМЕНА СОЦІАЛЬНОГО ВІДЧУЖЕННЯ

Ткаченко Л.Г. (м. Запоріжжя)

Анотації

В статті досліджується методологія об'єктивних і суб'єктивних чинників соціального відчуження; дається аналіз феномена соціального відчуження, форми соціального відчуження, залежність соціального відчуження від інформаційно-технологічного типу суспільства, складність пізнання відчуження як складного соціального феномена.

Methodology of objective and subjective factors of social alienation is probed in the article; the analysis of phenomena of social alienation, forms of social alienation, dependence of social alienation on informative-technological society, complication of cognition of alienation as difficult social phenomena are given.

Ключові слова

СОЦІАЛЬНЕ ВІДЧУЖЕННЯ, ОБ'ЄКТИВНІ ПРИЧИНИ, ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ФАКТОРИ, ФЕНОМЕН ВІДЧУЖЕННЯ

Вступ

В проблемі соціального відчуження головною цінністю є людина, яка, не завжди діючи об'єктивно, головним чином через незнання, відчужує себе як від природного соціуму, який презентує закон розуму, або розуму як закону світобудови, так і від суспільного соціуму, який починається з соціуму її власної душі, адже саме вона є суб'єктом пізнання, але таким, що постійно тяжіє до суб'єктивності.

Метою статті є осмислення об'єктивних причин феномена соціального відчуження.

Обговорення проблеми

Феномен відчуження, на жаль, досліджується на такому рівні, який не відповідає його негативному впливу на стан природного довкілля, на розвиток суспільства, людини. Можливо тому, що він має об'єктивні причини, тому сприймається людьми як належний спосіб їх буття. Справді, суб'єктивні причини відчуження в соціально-економічній, суспільно-політичній, духовно-культурній сферах, починаючи з Гегеля і Маркса, знайшли своє відображення як у їх творах, так і творах мислителів більш близького до нас часу. Звичайно, не можна чітко розмежувати об'єктивні та суб'єктивні причини будь-якого явища, оскільки людина об'єктивно є суб'єктивною істотою, якщо в природопізнанні суб'єктивність суттєво не позначається на об'єктивності отриманих результатів, чому сприяє можливість їх, по-перше, експериментальної перевірки іншими суб'єктами пізнання, по-друге, математичне моделювання їх ідеальної поведінки (руху), то у сфері соціального пізнання загальне як образ

об'єктивного закону і сама його внутрішня необхідна сутність завжди має форму особливої одиничності, особливого індивідуального світосприймання і світорозуміння.

Зважаючи на такі обставини, виявити об'єктивні та суб'єктивні фактори соціального відчуження нелегко. Ми спробуємо це зробити, тісно пов'язуючи онтологічні та гносеологічні аспекти в діяльності самої людини, оскільки вона є водночас і суб'єктом породження відчуження і його об'єктом. Крім того, ми продовжимо реалізацію обраного нами підходу до аналізу об'єкта дослідження: оскільки поняття мають методологічний статус, то відповідь на поставлені запитання можна знайти у визначенні поняття людини як природно-соціальної політичної істоти. Це допоможе виявити об'єктивні причини відчуження, коли детермінантою виступає природна соціалізація людини та природні фактори, та суб'єктивні, коли його детермінують суспільні чинники. Об'єктивні причини феномена соціального відчуження зумовлені самою природою людини, домінуванням у ній природно-фізіологічних факторів та самою природою в її матеріально-фізичних визначеннях. Російський філософ Кисельов Г. справедливо зазначає: „Уявляється, що ситуація, коли людині як єдиній природно-духовній істоті протистоїть лише одна її „складова”, а саме – природно-соціальна, принципово не відрізняється від положення, коли людину пригнічують об'єктивовані результати її діяльності. Тому доречніше говорити про те, що відчуження як феномен світу людини не долається, а видозмінюється. Вочевидь, в нових умовах мову слід вести про відчуження, іманентне самому суб'єкту, тобто про конфлікт людини з самою собою” [1,175]. Звідси „відчуження..., як і завжди, складає основне завдання людства” [1,176]. Аналогічну думку висловлює й Нікітіна А., яка, посилаючись на авторитетні вчення Д.Міда про неоднорідність індивідуального й соціального в людині, К.Адлера про властиве їй почуття неповноцінності, К.Ясперса про її конфліктність та нездатність боротися проти тиску соціального, вона органічно приходиться до висновку про перенесення суперечливої природи людини на суспільство, яке також існує в своїй історії як конфліктне середовище [2,38-47].

Об'єктивні причини, які породжують соціальне відчуження, можна вбачати в тому, що людина долучається до сприйняття довколишнього світу через органи відчуття. Останні сприймають не об'єктивні закони світобудови, а світ об'єктів як світ різноманітного. Об'єктивне об'єднує, об'єктне роз'єднує, відчужує, затіняє, закриває, знищує. Це чітко проявилось у протистоянні між людьми за статевою ознакою. Об'єктивно, сутнісно поняття „людина”, а „світ поняття, - згідно П.Сорокіна, - або логічна взаємодія – інакше – взаємодія понять – ось остаточна ознака чисто соціального (людського) явища” [3,527] охоплює обидві протилежні статі, включно з потенційно зароджуваною третьою істотою – дитиною. На рівні ж сприйняття це

два (три) фізичних об'єкта. Сприйняти різну кількість об'єктів об'єктивно не можна – для цього потрібно стати на шлях пізнання, в основі якого мислення як процес абстрагування від просторово-часових *форм* буття до відкриття єдиної *формули*, якій підлягає весь світ об'єктів. У цьому можна вбачати цілком об'єктивне застереження Бога (виходячи зі щойно зазначеного, Бог – це поняття, яке обіймає всіх людей, що були і будуть, фіксуючи визначальну субстанційну їх рису – розумну волю) відносно того, що людям не варто ставати на шлях пізнання, оскільки вони не будуть здатні з'єднати мисленням різноманітне і діяти відповідним чином. На рівні філософської рефлексії світу Бог – це об'єктивний Розум, якому відома логіка саморозвитку об'єктів і для якого невідомого не існує. Проте об'єктивний розум, втілений в людину як природно окреслений просторово-часовий об'єкт, не відразу відкриває для себе можливі майбутні наслідки. Оскільки вона долучається до пізнання об'єктивного через сприйняття об'єктів. Так, власне, й відбулося: в допізнавальний період люди, будучи статево різними, не знають соціального відчуження. Всі члени родової общини єдині як усталена соціально-природна духовна цілісність. Коли ж їм відкрились пізнавальні очі, це настільки вразило їх, що вони, не маючи навичок пізнавально-діалектичного мислення, опустили до рівня природної взаємодії, за якої фізична сила чоловічої статі почала домінувати, від чого ще й до цього часу страждає жіноча стать. Адже звично думати, що людину презентує один об'єкт, до того ж переважно чоловічої статі, так і думка, що людина існує як певний об'єкт, а не в їх об'єктивній єдності, попри всі чуттєво сприймані відмінності, заважає створити соціум як множинну однину. Декларативно проголошується рівність в гідності й достоїнстві між людьми різної статі (віку, професії, політичних, релігійних, художньо-естетичних і т.п. уподобань), але реально такої рівності немає. Якщо ж вона утверджується, то на рівні вульгарному: формується думка й відповідний спосіб взаємодії, згідно якої всі однакові. Звідси чоловіки фемінізуються, а жінки маскулінізуються. А це також прояв соціального відчуження, адже спільне, єдине не є тотожністю однакового, а особливого та специфічного способу взаємодії відмінного в сутнісному вимірі об'єкта, яким є людина об'єктивно.

Релігія під впливом філософії саме тому й освячує не людину, а боголюдину як суб'єкта трипостасної сутності. Людське, об'єктивне в кожній людині з'являється тоді, коли вона свідома такої сутності, такої соціальної міри в собі: тіло-душа-дух. Образ такої людини – Христос – являє собою не її стать, а суть. На жаль, церква, запозичивши у філософії об'єктивну сутність людини, не піднялась у своїй духовно-практичній суспільній діяльності до сутнісного розуміння. Це чітко проявилось у фактичній дискримінації жінки, яка не може не дискримінувати й чоловіків – в суспільстві немає соціально-духовної

Об'єктивні причини феномена соціального відчуження

гуманістичної єдності протилежностей. Його спотворюють як чоловіки своєю удаваною зверхністю над жінками, але неспроможністю вирішити будь-які проблеми на рівні, який би не загрожував самому існуванню людства, так і жінки, які самі себе принижують тією роллю, з якою вони зрослись і в яку вжились.

Ми лише констатуємо об'єктивну причину соціального відчуження, яке почалось із розрізнення та роз'єднання людини за статевою ознакою. Тому наведемо лише один приклад жіночого самоприниження в головній сфері суспільного життя, якою є політична сфера. Йдеться про те, що жінки, складаючи більшу частину суспільства, все ж не обирають до органів державного управління жінок. Квоти на їх представництво, як і феміністичний та гендерні рухи, не вирішують проблеми, а лише свідчать про об'єктивну несформованість суспільства в його воістину людському вигляді. В тих країнах, де воно сформоване, жіноче представництво є органічним, що зовсім не означає кількісно прямо пропорційним.

Не покидаючи об'єктивну першооснову світобуття та його пізнання, можемо знайти відповідь на причину спотворення та відчуження природи в трудовій історії людства знов-таки в її просторово-часовій визначеності. Доти, доки існував збиральницький період історії людства, природа була матір'ю-годувальницею для своїх дітей. Коли ж на арену історії вийшов батько-труд, природа, як і жінка-матір, стали жертвою розбою однобічно-войовничого невігластва як чоловіків, так і виключно економічного підходу до природи як предмета і водночас знаряддя праці. Проблема відчуження поглиблювалась тим, що втручаючись в обмеженому просторі в природу і прискорюючи протікання часу в його суспільно-економічному матеріально-виробничому вимірі, людина як головна продуктивна сила не прогнозувала негативних наслідків такої діяльності. А коли вони стали очевидними, виявилось, що зупинити технологічну експансію суспільства в природу не так просто, якщо взагалі можливо. Знов-таки відзначимо, що вроджена в людині природна мудрість (десятки тисяч років гармонійної єдності з нею не могли не сформувати у певної кількості людей об'єктивний погляд на неї попри просторово-часову обмеженість території та власного життя – виручало зоряне небо, постійне споглядальне спостереження за яким започаткувало філософію, хоча й у вигляді астрономії та астрології) попереджала про небезпеку корисливо-утилітарного втручання в природу. Сьогодні відчуження людини визначається залежністю від інформаційно-технологічного типу суспільства, яке багато в чому визначає спосіб життя людини, зміст її думок і почуттів. У цьому одна з причин тенденції до відчуження сучасників від духовної спадщини минулого, яка ще поколінням середини ХХ ст. визнавалась класичною в сенсі гуманістичності пропонованих нею ідей. Е.Фромм, можливо, найбільшою мірою відобразив розлад і

розрив, відчуження ХХ ст. від попередніх, пов'язавши це з утвердженням так званої „кібернетичної релігії” та „ринкового характеру”. „Мета ринкового характеру – повна адаптація, щоб бути потрібним, зберегти попит на себе за всіх умов, що складаються на ринку особистостей. Особистості з ринковим характером порівняно, скажімо, з людьми ХІХ ст., не *мають* навіть свого власного „я”, на яке вони могли б спертися, адже їх „я” постійно змінюється у відповідності з принципом – „Я такий, який я вам потрібний” [4,153]. Тобто, це людина без почуття самоідентичності, без пошуку відповідей на фундаментальні релігійно-філософські питання сенсу життя, без того, що має назву „самості”. Головне для них – престиж і комфорт. Їх трагедія в тому, що інтелект, який вони ж розвинули, набув відчуженого статусу – він упредметнився у машинах, у засобах виробництва. Така структура соціального характеру створила „кібернетичну релігію” ринкового характеру. „Можна сформулювати цю думку інакше: ми перетворили машину в Бога і, слугуючи машині, стали подібні Богам. Неважно, яке формулювання ми оберемо: важливо те, що люди, перебуваючи у стані найвищого реального *безсилля*, *думають*, що вони стали завдяки науці й техніці воістину *всемогутніми*” [4,158]. Фактично вони попали в залежність від іншої природи, забуваючи про *першу* як воістину божественну.

Повернення людства до гуманістичних цінностей Фромм пов'язував із висуненням нових ідей. „Наше єдине сподівання – у привабливій силі нових ідей. Безглуздо пропонувати ту чи іншу реформу, яка нічого в кінцевому рахунку не змінює в самій системі, адже така реформа позбавлена спонукальної сили мотивації. „Утопічна” мета більш реалістична, ніж „реалізм” нинішніх керівників. Створення нового суспільства і нової Людини можливе тільки в тому випадку, якщо на зміну старим мотиваціям отримання прибутку і завоювання влади прийде нова, а саме – *бути, віддавати і розуміти*; якщо на зміну ринковому характеру прийде характер продуктивний, люблячий, а на зміну кібернетичній релігії – новий, радикально-гуманістичний *дух*” [4,209]. Історія розвитку людства в останні десятиліття, на жаль, не виправдовує сподівань, які висловлював цей мислитель. Але ми навели їх з тією метою, щоб показати всю складність подолання феномена соціального відчуження та необхідність пошуку новітніх ідей, здатних вразити свідомість сучасних людей настільки, що вони, нарешті, схаменуться, і перейдуть від звичних форм церковної релігійності до розумно-гуманістичної релігії, коли будуть брати уроки історії не стільки для володіння знанням, скільки для взаємопорозуміння та самовідданості.

„Новою” ідеєю для вітчизняного суспільства, на наш погляд, має бути ідея очищення свідомості від хибних ідей, змістом яких впродовж багатьох століть, включаючи царський період, цілеспрямованого догматично-фанатичного тиску перенасичена свідомість українців. У

цьому головна причина того, чому так повільно, незважаючи на наявність потужних засобів масової інформації, змінюються властиві нашому народу „ідоли театру”. В даному випадку йдеться про православно-християнські та радянсько-компартійні. Катарсичну дію можуть здійснити лише знання, в яких органічно поєднані ідеї істини, добра і краси. В цьому сенсі розкриття об'єктивних причин, які породжують соціальне відчуження, поза всякими сумнівами, наблизить суспільну свідомість до ідей добра і краси. Завдання соціальної філософії, очевидно, полягає в тому, щоб здійснити процес діалектичного зняття негативного і дати простір для розвитку позитивного в його плюралістично-еволюційному історичному становленні.

Висновки

Складність пізнання зумовлена тим, що звичайна масова людина схильна ототожнювати дані сприйняття зовнішніх ознак, форм, образів природних об'єктів з їх об'єктивною сутністю, породжує поділ знань на емпірично достовірні для відчуттів і теоретично достовірні для розумного мислення, що стали наслідком пізнавальних зусиль, в основі яких методологія пізнання об'єктивного в статусі закону. Оскільки людина є істотою пізнавально-допитливою, а методологія пізнання не є однаковою для різних категорій людей, суспільство як осмислено-спілкувальна взаємодія між ними постійно вражене хворобою непорозуміння, отже, соціального відчуження.

Внаслідок систематичної взаємодії людини з природою з причин виробничо-економічних, людьми створена „друга природа”, яка відчужує, включно до крайніх форм антагонізму як людей поміж собою, так і суспільство від природного довкілля, оскільки воно стає для нього засобом для перетворення, для якого духовно-трансцендентні цінності й цілі не мають суттєвого значення.

Перспективи подальших досліджень – дослідження такого об'єктивного чинника соціального відчуження, як вроджена психофізіологічна визначеність характеру, яка з'єднує подібне і створює проблемні взаємозв'язки в разі їх не відповідності в умовах сумісної суспільної життєдіяльності

Джерела

1. Киселев Г.С. Новая религиозность как проблема сознания // Вопросы философии. – 2002. – № 5. – С.173-182.

2. Никитина А.Г. Глобальный социально-политический конфликт (психолого-политологический подход) // Вопросы философии. – 2002. – № 6. – С.38-47.

3. Сорокин П.О так называемых факторах социальной эволюции // Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.

4. Фромм Э. Иметь или быть. М., 1990.

Стаття надійшла 29.07.2007 р.